

ODOLNÁ SPOLEČNOST, ZBYTNÉ DĚJINY?¹

Alice KOUBOVÁ – Barbora BARONOVÁ, *Odolná společnost. Mezi bezmocí a tyranií*, Praha, Wo-men ve spolupráci s Filosofickým ústavem AV ČR, 2023, 426 s., ISBN 978-80-908870-0-8

Může se zdát nemístné recenzovat v historickém časopise publikaci, která je více než časová. Kontext jejího vzniku situuje jedna ze spoluediterek, filozofka Alice Koubová, do současného světa tvarovaného mnohačetnými krizemi (polykrizí), tedy souběhem krizí různých povah s výrazně nelineární dynamikou. Druhou významnou souřadnici představuje skutečnost, že se jedná o vstupní příspěvek do tuzemského výzkumu odolnosti. Tvoří jej rozhovory se čtrnácti postavami veřejného dění, z nichž každá má prezentovat jinou „oblast společenského života“ (s. 21). Úvod a závěrečná studie Alice Koubové jsou svorníkem celého textu, zdařile se jim daří hledat styčné plochy i třecí body mezi jednotlivými pohledy na to, co znamená být odolný a jak odolnost pěstovat (spíše než budovat).

Paleta respondentů je skutečně pestrá, na stránkách se sešlo celkem jedenáct žen a tři muži: vládní zmocněnkyně pro lidská práva Klára Laurenčíková Šimáčková, manažerka sociálních projektů Simona Bagárová, programová ředitelka Hnutí DUHA Anna Kárníková, vysokoškolská pedagožka a nerůstová aktivistka Eva Fraňková, ředitelka kulturní servisní organizace Nová síť Adriana Světlíková, psychoterapeutky Zuzana Čepelíková a Daniela Vodáčková, vedoucí Centra proti hybridním hrozbám Ministerstva vnitra Benedikt Vangeli, investigativní novinářka Pavla Holcová, koordinátor projektu HateFree Culture Lukáš Houdek, novinářka a zakladatelka romské internetové platformy Tuke.TV Alica Sigmund Heráková, novinářka Saša Uhlová, soudkyně Kateřina Šimáčková, instruktor moderní sebeobrany Pavel Houdek a diplomat a bezpečnostní expert Jiří Šedivý. Kniha tak nabízí „vyjasňování [pojmu] skrze praktické použití“ (s. 4, 23), tedy to, co bychom z pohledu historické metody mohli snad nazvat praxeologií odolnosti, tedy důrazem na praktiky a jednání.²

Byť primární účel knihy směřuje k horizontu přítomnosti přelévající se do budoucnosti, je obraznost respondentů i editerek protkána historickými reprezentacemi. Vzájemně propletené „slepé skvrny, historická oslabení a navyklé výmluvy“ jsou vnímány jako bariéra v čelení současným komplexním problémům (s. 9). Spíše než recenzi nabízí tento text reflexi toho, zda a jak je dějinnost, tedy zasazení do toku času a ukotvení v minulých dějích a myšlenkových strukturách, vnímána zpovídanými aktéry — tedy z jakého historického podloží vyrůstají představy o současné společnosti a zda určité figury a obrazy historického povědomí posilují či oslabují schopnost myslet odolnost. Dotýká se rovněž toho, jaké jsou možnosti historické analýzy resilience a zda by se společenská odolnost mohla stát produktivní kategorií historické analýzy.

-
- 1 Poděkování patří Janu Randákoví a Elišce Švarné za podněty k pracovním verzím textu. Text proto dedikuji jako výstup Badatelské skupiny pro environmentální humanitní vědy a dějiny přítomnosti, viz ehp.ff.cuni.cz.
 - 2 Nejedná se o praxeologii tak, jak byla původně definována v ekonomickém myšlení coby protiklad historického zkoumání, neboť byla vystavěna na univerzalistickém základu všelidsky platných axiomů a deduktivním odhalování jejich důsledků.

OBTÍŽE S HISTORIZACÍ ODOLNOSTI

Pro historiky a historickou vědu se může přemýšlení o resilientní společnosti vřazovat do známých koordinát. Je-li odolnost chápána jako „schopnost adaptace a přežití systému poté, co došlo k jeho narušení, často se týká procesu obnovení funkční rovnováhy a někdy označuje proces úspěšné transformace do nového stabilního funkčního stavu“ (s. 14), je nasnadě uvažovat o využití historické analýzy. Odolná společnost není nečasová, nedošla na konec dějin, ale definice „funkční rovnováhy“ či „nového stabilního funkčního stavu“ může být komplikovaná, až ošidná, neboť je vždy normativně založená. Záleží i na časovém měřítku: lze hledat odolnost na úrovni historických epoch, ekonomických systémů, politických režimů, společenských řádů, mentálních vzorců či kulturních reprezentací?

Stejně tak určující je i volba výzkumných otázek, které se v současné historiografii nejčastěji zaměřují na různé výseky skutečnosti a zkušenosti, jež jsou následně traktovány jako dílčí reflexe širších společenských trendů či jevů; syntetizující důraz a systémová perspektiva jsou spíše vyjímečné. Jak v této perspektivě chápat nejen politické revoluce či jiné cézury, ale společenské změny obecně, pokud se pro jejich pochopení snažíme jak odkrýt jejich předpoklady, „před-dějiny“ a motivace aktérů, tak sledovat jejich dozvuky, dlouhé stíny a míru (dis)kontinuity? Odolnost jako synonymum pro „míru návratu k rovnováze z odchylky“ může sloužit k hodnocení historických zlomů a revolučních událostí bez teleologické interpretace.³ Zároveň ale na sebe bere riziko, že budou sloužit konzervativní perspektivě jakožto obhájkyně *statu quo*, neboť oceňuje individuální, sociální a politickou kontinuitu.

Zkrátka a dobře, neorientuje se historiografie na popis historické změny a to, aby zachytila „vysoce konfliktní přesvědčování, vyjednávání a zápolení o to, jak má vypadat ‚budoucí lidské štěstí‘“,⁴ spíše než aby si brala k srdci apel Michala Ungara, že „[p]otřebujeme mnohem méně výzkumu, proč se věci hroutí, a mnohem více výzkumu o tom, jak systémy zlepšují své fungování“ (s. 385)? Pokud Alice Koubová rozumí svobodu jako „naplnění touhy žít s druhými ve společném světě“ a vědomou participací na systému („utvářet fungující kvalitu, i když ji neřídíme“), je možné touto hodnotou poměřovat historické aktéry, elitní i neelitní, a je možné ji pramenně zachytit? Lze tak klasifikovat jakékoliv stopovatelné vyjednávání minulých aktérů neizolacionistické povahy? Lze rekonstruovat různá pojetí svobody a různé způsoby přináležení, ale jak podotýkají Jiří Štaif, Jakub Rákosník a Matěj Spurný, „kompozice [mezilidských vztahů] může mít tendenci se za jistých okolností projevat v kooperaci a v jiných zase v konkurenci s jinými aktéry“.⁵

Zdá se tedy, že vůči společenské odolnosti jakožto historické kategorii je radno být ostražitý, neboť předpokládá jednoznačnost v niterných pohnutkách, které lze snad

3 Amerigo CARUSO — Birgit METZGER, *More than Fashionable Concepts? Risk, Security and Resilience in Modern History*, *International Journal for History, Culture and Modernity* 7, 2019, č. 1, s. 301–320, zde s. 312.

4 Jakub RÁKOSNÍK — Matěj SPURNÝ — Jiří ŠTAIF, *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*, Praha 2018, s. 10.

5 Tamtéž, s. 9.

odhalit v rozhvorech z očí do očí, nikoliv však vydolovat z archivního prachu. Síla společenské odolnosti jakožto konceptu však může spočívat v nehysterickém pohledu nejen na krize a katastrofy a dějinný vývoj obecně.

ODOLNOST KONTRA KOLAPSOLOGIE

Historická produkce je vždy nutně selektivní, k dílům majícím skutečně celospolečenský rozměr vede dlouhá cesta dlážděná dílčími studiemi a monografiemi mapujícími dílčí aspekty minulosti, což snadno vede ke kritice historické vědy pro „jednostrannou orientaci [...] na ploché mikrohistorické bádání“.⁶ Podle Miroslava Hrocha je to právě tato tendence, jež „odcizuje historickou vědu její společenské zodpovědnosti“, neboť neschopnost poznat a vyložit změny v minulosti má vést k neschopnosti orientovat se v současném dění.⁷ V této souvislosti je však nutno podotknout, že samotný výzkum resilience v českém prostředí je — vzhledem ke své mladosti — spojen s tematickou pestrostí spojenou s ohledáváním nového terénu, jak ukazují kupříkladu výstupy programu Strategie AV 21 *Odolná společnost*.⁸ Co více, samotné autorky nesdílejí názor doyena české i světové historiografie na přímý vztah mezi porozuměním minulosti a současnosti: „Příčiny problémů, které prožíváme, jsou přitom natolik složité a vzájemně provázané, že není lehké je ani odborně zmapovat, natož dokázat jasně říci, jak se s nimi úspěšně vyrovnávat.“ (s. 8)

Ostatně problematičnost spojení historiků a (ne)pochopení dnešního světa se ukazuje například v kolapsologickém projektu,⁹ který se táhl celou druhou dekádu 21. století, až jej zakončila kniha 13 rozhovorů (12 mužů a 1 žena) a pokus změnit historiografii z vědy ideografické na vědu nomotetickou v podobě sedmi zákonů egyptologa Miroslava Bárty. Ačkoliv se autoři a editoři zaklínali rolí vědy, jež měla přispět k celospolečenské „duchovní katarzi“, jejich rámování bylo intuitivně konzervativní

6 Miroslav HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2016, s. 10.

7 Tamtéž, s. 10–11.

8 Mezi nimi nalezneme výstupy zaměřené např. na výuku o raném novověku, literární reprezentace sociálních kalamit počátku dvacátých let 17. století, reflexe krize moderního člověka u T. G. Masaryka, působení Společnosti národů, každodennost ve 20. století, energetické krize ve 20. století, generační zkušenost vědců s krizemi, krizi legitimacy socialismu ve střední a východní Evropě, použití a zneužití historické argumentace v moderní politické propagandě či místa paměti české demokracie, viz <http://odolnaspolecnost.cz/temata-a-aktivity/temata-a-aktivity-2021> [náhled 23. 9. 2024].

9 Miroslav BARTA a kol., *Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti*, Praha 2008; Miroslav BARTA — Martin KOVÁŘ a kol., *Kolaps a regenerace. Cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha 2011; TÍŽ a kol., *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha 2013; Miroslav BARTA — Martin KOVÁŘ — Otakar FOLTÝN a kol., *Povaha změny. Bezpečnost, rizika a stav dnešní civilizace*, Praha 2015; TÍŽ a kol., *Na rozhraní. Krize a proměny současného světa*, Praha 2016; Miroslav BARTA — Martin KOVÁŘ a kol., *Lidé a dějiny. K roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*, Praha 2017; TÍŽ a kol., *Jak dál? Svět, Evropa a Česká republika v době „na rozhraní“*. Rozhovor se třinácti osobnostmi české vědy, kultury a politiky, Praha 2019; Miroslav BARTA, *Sedm zákonů. Jak se civilizace rodí, rostou a upadají*, Brno 2021.

a nepodložené vědeckou evidencí či argumenty. Z našich životů se totiž měla a nejspíše stále má „ztrácet víra a cit pro normalitu“, „[m]nozí z nás by nejraději odstranili přirozené rozdíly mezi mužem a ženou“, luxus a pohodlí nás učinily „v mnoha ohledech naivními a bezbrannými“, díky čemuž „[v] rámci politické korektnosti pácháme soustavnou sebevraždu“.¹⁰ Přístup autorek i respondentů *Odolné společnosti* je tak sympatický svou skromností, uměřeností a nebombastičností, které jsou důsledkem zaměření na lidi z praxe, jež lze — v dobrém slova smyslu — označit spíše za praktiky než intelektuály prahnoucí po společenském uznání či elity stvrzující vlastní postavení.

Jejich přístup je zaměřen na produktivní nakládání s krizemi, nikoliv na rozohňování se nad nimi. Odpovědi různých respondentek a respondentů procházejí jako příslovečná červená nitka pojmy jako sebevztah, péče, sebeúcta, rovnováha, sebehodnota, solidarita. Pro důraz na mezilidské vztahy jako jemné pojivo látky zvané společnost — ač se jedná o technickou paralelu — lze knihu číst jako zamyšlení, jak se vyvazovat z technokratického módu přemýšlení o světě. Rozhodně neztotožňuje společenskou smlouvu s potřebou leadershipu, jako činí Miroslav Bárta v *Sedmi zákonech*. Největší rozdíl pak spočívá ve zvolené perspektivě, která je konsenzualistická, nikoliv konfliktualistická. Jak říká v rozhovoru Eva Fraňková: „Pokrokem v evoluci je to, že jsme schopni se spíše domlouvat než se navzájem vraždit“ (s. 117).

MINULOST JAKO POUČENÍ, NÁROD JAKO KOTVA

V závěrečné studii Alice Koubová nabízí shrnutí rozhovorů. Podmínky odolné společnosti, která si uvědomuje své aktérství, shrnula do následujících sedmi bodů: „1) transformace trestající kultury v kulturu prospívání v neideálním světě, která podporuje a vytváří zdroje pro reálné využití lidských možností, rozmanitosti a možnosti spolehnout se na okolí; 2) zajištění nepodkročitelného společenského bezpečí pro zvládnání nevyhnutelných nebezpečí; 3) kultivace emocionality a empatie jako součást kritické praktické racionality; 4) kultivace vztahů, ve kterých konkrétně prožíváme moc na úrovni institucí; 5) péče o pečující profese, o pečující rodiče, prevence vyhoření těch, kteří se účinně starají o okolí; 6) řízení lidí a etický leadership; práce vedoucích pracovníků s vlastní mocí tak, že nesměřují k uplatnění trestající kultury ani vymlouvání se a využívání druhých, ale k uznání druhých a odpovědnosti; 7) strategická komunikace a vytvoření uvěřitelného společenského příběhu,

¹⁰ M. BÁRTA — M. KOVÁŘ a kol., *Civilizace a dějiny*, s. 21. K moralizujícímu diskurzu publikací srov. Ondřej HUDEČEK, *Recenze. Miroslav Bárta — Martin Kovář a kol., Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců, Praha 2013; Miroslav Bárta — Martin Kovář a kol., Kolaps a regenerace. Cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností, Praha 2011, Dějiny — teorie — kritika 11, 2014, č. 1, s. 147–153; Jakub HOMOLKA, Recenze. Miroslav Bárta a kol., Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti, Praha 2008; Miroslav Bárta — Martin Kovář a kol., *Kolaps a regenerace. Cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností, Praha 2011; Miroslav Bárta — Martin Kovář a kol., Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců, Praha 2013, Dějiny — teorie — kritika 11, 2014, č. 1, s. 154–160.**

který zachytí reálné opory, dobré důvody k sebeúctě a vizi, jak na nich stavět budoucí kroky“ (s. 415–416).

Ačkoliv je perspektiva tázajících se i tázaných ve srovnání s kolapsologou namířena zejména do přítomnosti a na budoucnost, přesto ukotvení v čase, respektive minulosti jako nesoučasné současnosti rozhovory probleskuje a je systemizováno do dvou aspektů: 1) bariér na cestě k propojené společnosti v podobě kulturního sedimentu dědictví pozdního socialismu; 2) národního příběhu jakožto součásti strategické komunikace. Nelze z toho však usuzovat, že v přípravné práci „ohmatávající terén“ by byla „dějinná logika odolnosti“ nějak artikulována, fokus je upřen na problémy dnešní společnosti. V pěti rozhovorech není role minulosti vůbec nijak tematizována. Historické reprezentace jsou jen okrajové či ornamentální — často souvisejí se „stereotyp[y] tradovaný[mi] o české společnosti“, jak si všímá Alice Koubová na začátku závěrečné studie (s. 359), a jichž, alespoň některých, se ještě dále dotknu.

Potřebu národního příběhu zmiňují tři respondenti; ve dvou případech odkazují spíše k současnosti (Saša Uhlová, Kateřina Šimáčková) a jen jednou k minulosti (Benedikt Vangeli). Blíže tento aspekt resilience prozkoumala Alice Koubová v podcastu *Vlákna* připravovaném Filosofickým ústavem AV ČR, kde o něm diskutovala s Milenou Bartlovou. I v jejich pojetí se jedná o příběh historický, protože „žádný příběh, který by se vykonstruoval jaksi *ad hoc*, zničehonic, nebude fungovat“. Zároveň by národní příběh neměl vést k petrifikaci „oscilace mezi určitým typem masochie a grandiozity“, tedy vyprávění, že Češi jsou oportunní a slabý národ, který je ale nezávislý a „nikdo nám nebude nic říkat“. Část tohoto vyprávění je přítomna i v rozhovoru se zástupcem Ministerstva vnitra Benediktem Vangelim, jenž reprodukuje stereotyp o národu bez elit a expanzivních ambic, který korunuje vulgárně konstruktivistickou tezí, byť v zájmu pozvednout demokratickou kulturu a pojmut národní příběh jako součást hodnotově orientované strategické komunikace.¹¹

V obou uvedených případech, kdy je třeba překonat překážky v myšlení o historii, je silně přítomná představa o „vyrovnání se s dějinami“, ve smyslu kriticky zpracovat a z kolektivní paměti nevytlačovat „období, kdy jsme se dopouštěli násilí“ a díky tomu poté „s mnohem větší sebeúctou vstoupit do budoucnosti“. Nabízí se ale otázka, zda se s dějinami lze (definitivně) vyrovnat. Poznání historických věd je vždy časově podmíněné a proměnlivé, zpřesňuje se a mění se v něm důrazy, probíhá neustálý dialog, který může klidně přerůst v mocenské konflikty jako v případě paměťové politiky Ústavu pro studium totalitních režimů. S představou možnosti vyrovnat se s dějinami je třeba souhlasit, pokud má znamenat naprosté minimum, tedy snahu nezastírat fakta, nezpochybňovat, že se staly věci, na které dnes nemusí být kdokoliv z potomků hrdy. Ernest Renan napsal, že „[z]ásadním činitelem pro vznik národa je zapomnění,

11 „V Česku věříme kdejaké blbosti, falšovaly se tu kroniky, národní myšlenky se doslova vyráběly, tak proč neuvěřit něčemu, co nám může pomoci? Náš příběh vůbec nemusí být autentický, vždyť tu jde o přežití demokracie, tak proč si nevymýšlet? Vždyť vymyšlené jsou Staré pověsti české, příběhy v Bibli, pohádky, všechno je vycucáno z prstu.“ Alice KOUBOVÁ — Barbora BARONOVÁ, *Odolná společnost. Mezi bezmocí a tyraníí*, Praha 2023, s. 187.

řekl bych dokonce historický omyl“.¹² Jistě, Renan hovořil o nutnosti zapomenout příkoří stará několik století, jakými byly bartolomějská noc či masakry katarů ve 13. století,¹³ svým dílem ale přispíval k tomu, aby se z národní příslušnosti stalo kritérium přináležitosti důležitější než všechny jiné, o jehož odvrácené straně pojednává řada publikací o dějinách 20. století. Podotýká-li Milena Bartlová, že „proces konstrukce národních identit je něco, čemu úplně nerozumíme“, nelze uvažovat nad tím, že národní příběh odolné společnosti se nemusí nutně dotýkat traumatických míst? Není hlavní příčinou volání po národním příběhu to, čeho si všímá Jan Géryk: „[...] tempo technologických a společenských změn, našich každodenních rytmtů či výroby a spotřeby zrychluje, a to až do té míry, že o sobě společnost přestává být schopná vyprávět, udržet osnovu svého příběhu“?¹⁴ Nebyly by v kontextu dosud nevídané společenské dynamiky například události z konce druhé světové války na úrovni těch středověkých a raně novověkých událostí, o který pojednával Renan?

O obtížnosti vyrovnávání se s minulostí svědčí i to, že Alice Koubová v úvodu závěrečné studie reflektuje, že „[z] rozhovorů vyvstávala i dilemata týkající se stereotypů tradovaných o české společnosti“ (s. 359), a to nikoliv jen těch historických. Ty reprodukuje třeba Jiří Šedivý, když zmiňuje „administrativní kulturu ještě z dob Rakouska-Uherska“, či tvrdí, že „demokracie ve dvacátých letech 20. století neměla čas [se] uchytit.“ Nicméně česká společnost měla již před vyhlášením samostatného českého státu zkušenost s demokratickými procesy jak na parlamentní, tak na samosprávné i spolkové úrovni. Politický systém první republiky pak doplatil na „vysoce diferencovaný pluralismus“ politických stran, jenž vedl k neschopnosti řešit politické konflikty, jak ve své téměř tři desetiletí staré analýze přesvědčivě doložil Peter Heumos.¹⁵

Schopnost řešit konflikty není přímo adresována ani v rozhovorech, ani v závěrečné studii, směřuje k ní však několik výše uvedených podmínek odolnosti, syntetizovaných z rozhovorů: kultivace emocionality a empatie, kultivace mocenských vztahů, etický leadership i zajištění nepodkročitelného společenského bezpečí. Bylo by však naplnění těchto předpokladů zárukou toho, aby se neopakovala situace ze sklonku první republiky, kdy politická sféra nebyla schopna řešit problémy a parlament přestal fungovat „jako místo pro zprostředkování mezi rozdílnými společenskými zájmy a pro jejich integraci“?¹⁶

Šedivý opomíjí také to, že byrokratizace byla neodmyslitelnou součástí modernizačního procesu a negativní konotaci si vysloužila zejména pro svou politickou nadstranickost. Vzhledem k tomu, že výkon úřednického povolání ve státní správě byl chápán „jako věrná služba císaři“ a byl spojen s politickým konzervatismem, stal se

12 Ernest RENAN, *Co je to národ?*, in: Miroslav Hroch (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*, Praha 2003, s. 24–35, zde s. 27.

13 Tamtéž, s. 28.

14 Jan GÉRYK, *Společnost úzkosti*, Praha 2023, s. 29.

15 Peter HEUMOS, *Strukturální prvky první Československé republiky. Politicko-společenský systém, intermediární organizace a problém stability*, *Soudobé dějiny* 2, 1995, č. 2–3, s. 157–168, zde s. 159–160.

16 Tamtéž, s. 168.

trnem v oku těm, kteří chápali nacionalismus jako emancipační sílu, což se odráželo i v konfliktech mezi samosprávným úřednictvem a centrálním byrokratickým aparátem.¹⁷ Národní identita coby primární kolektivní identifikace zůstává základním úběžníkem představ o kolektivní identitě respondentů, proto potřeba společného vyprávění splývá s národním příběhem. Odráží se v tom dědictví národního liberalismu chápajícího národ jako kolektivní tělo, jemuž náležejí tatáž práva, jaká liberalismus přisuzoval jednotlivci (svoboda, rovnost, bratrství).

Možná se jedná jen o akademickou nadinterpretaci, v jazyce a myšlení respondentů se adjektivum „národní“ může překrývat s významem „státní“. Explicitně se tato zaměnitelnost vyjevuje v rozhovoru se Zuzanou Čepelíkovou a Danou Vodáčkovou: „Když se vrátím k našemu národu, šedesát let jsme byli řízeni toxickou frustrací a obrannou odpovědí našich lidí bylo schovat se do soukromých ochranných, protože nic jiného ani nebylo možné.“ (s. 169) Příčinu negativního působení státněsocialistického panství pak Zuzana Čepelíková spatřuje v systematickém tlaku na přijímání věcí bez kritického myšlení, potlačování emocí a ztrátě „trojjednoty myšlení — emoce — tělo“. Lze se samozřejmě ptát, nakolik se jedná o produkt toho, co dnes označujeme zjednodušeně jako dichotomické karteziánské myšlení, jež formovalo pojetí modernity v liberálně kapitalistických i deklarovaně socialistických společnostech. Zarážející je však způsob zdůvodnění, proč „má naše společnost kořeny strachu a bezmoci“ (s. 169), které pracuje s představou fázového posunutí a s paralelou života jednotlivce a druhu, respektive skupiny, a svým způsobem je dokonalým vyjádřením národního liberalismu: „My se se svobodou teprve učíme zacházet, v tom jsme vývojově teen-ageři — teprve se pokoušíme nacházet dobré hranice.“ (s. 170)

Zároveň ale nelze zastříit, že „národní“ znamená i „osvojený“, „snadno představitelný“ a „z minulosti čerpající“. Národní příběh bychom si tedy mohli představit jako součást *historického vědomí* jakožto střední pozice kontinua mezi pamětí a historií, tak jak o něm v návaznosti na Saula Friedlandera uvažuje Pavel Barša.¹⁸ Tak by bylo možné jak kooptovat kritický přístup k temným místům národních dějin, tak čerpat ze zásobnice příběhů, do nichž paměť přeměňuje dějiny, neboť historie jakožto akademická disciplína nemůže nikdy stát mimo paměťová schémata.¹⁹

Poučení z (národní) minulosti by tedy nemělo být rozuměno jako analogie pomáhající analyzovat přítomné konflikty, neboť čas mnohočetných krizí včetně klimaticko-planetární je bezprecedentní. Proto nejspíše nedává smysl ani druhý modus identifikovaný Ondřejem Slačálkem v podobě aktivizace minulých „odkazů, hesel a konstitutivních představ“, jakési oděnění se do historických kostýmů, jež má dodat vážnosti těm, již v přítomnosti usilují o změnu. Nejblíže tak obapolnému využití minulosti jakožto zdroje kolektivní paměti, jež je do sebe schopna integrovat výstupy kritické historické vědy, má třetí pojetí — morálně kritické či mobilizující, v němž

17 Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století II*, Praha 2014, s. 231; Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2003, s. 33.

18 Pavel BARŠA, *Paměť národa a vědění historie*, in: Martina Poliaková — Jakub Raška — Václav Smyčka (edd.), *Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin*, Praha 2014, s. 38–47, zde s. 45.

19 Tamtéž, s. 41.

„[m]inulost představuje pouto k pravdě“.²⁰ Ve fragmentarizované společnosti²¹ však platí dvojnásob, že „paměť moderních národů [...] existuje vždy jako politika paměti“.²² Tím méně je také představitelná evropská politická identita, již podle Jiřího Šedivého chybí silný společný příběh (s. 328). Pokud nedostačuje současný příběh postavený na míru, prosperitě, vyjednávání a integraci nových států, lze se obávat, že by takový příběh vyžadoval nivelizaci vnitřních rozdílů a pojetí Evropy jako aktéra na úrovni civilizačního okruhu, což by snadno nasedalo na výše naznačené kolapso-logické narativy. Evropský narativ tak může mít janusovskou tvář stejně jako nacionalismus, může slučovat emancipační a destruktivní síly.

Vztah k národní identitě, nacionalismu (č) i vlastenectví zůstává bezesporu jedním z aspektů odolnosti, který by měl být dále promyšlen a rozpracováván. Je třeba si přiznat, že představuje jeden ze základních identifikačních rámců. Proto, řečeno s Milenou Bartlovou: „nová rekonstrukce významu pojmu národ je strašně potřebná.“ Diskutovat a pečlivě zvažovat však bude třeba parametry rekonstrukce, neboť nejspíše nepůjde jen o to, „jednoduše vybavit státní svátky novou náplní,“ jak navrhuje.²³ Otázkou tedy spíše zůstává, jak historizovat axiologickou premisu Alice Koubové, jež rovněž zazněla v podcastu *Vlákna*, že se cítí být součástí české společnosti jakožto otevřené společnosti, která se vztahuje k druhému a neztrácí sebe.

Představa společnosti, která ztrácí sebe, je totiž těsně spojena se společností, která může o sobě rozhodovat, tedy se společností demokratickou. Touto optikou lze hodnotit traumatické dějiny 20. století, ale lze ji použít například pro nejstarší dějiny či období konfesionálních sporů? Jaké historické příběhy lze skrze tento syžet vlastně vyprávět? Jisté řešení, byť svým způsobem ahistorické, prohřešující se na svatém grálu historiografie — rankeovském tvrzení, že každá doba má stejně blízko k Bohu — nabízí opět perspektiva psychoterapie, oživující jungovské tvrzení o sdíleném kolektivním nevědomí kombinované s mýtem zlatého věku: „I my jsme před staletími dokázali žít takové nádherné kvality, jen jsme je postupně poztráceli. Na poztrácení je však dobré, že si to přes to všechno v sobě neseme pořád, nic nepotřebujeme budovat znovu, stačí se jen k tomu vrátit.“ (s. 169) Historizace odolnosti by pak byla dějinami (ztráty) ctnosti.

Možná ale opět jen narážím na vlastní oborová omezení a snahu situovat výroky do kontextů, jež jsou jim cizí. Nicméně věřím, že právě nasvícení skrze jinou oborovou perspektivu může pomoci cíli tohoto textu: reflektovat možnosti historizace konceptu odolnosti. Jistou nerozhodnutelnost o vhodné míře historizace lze ukázat na rozhovoru s vládní zmocněnkyní pro lidská práva Klárou Laurenčíkovou Šimáčkovou, věnovaném do velké míry inkluzivitě vzdělávacích a pečujících institucí. Když hovoří o dosycování základních vývojových potřeb u dětí s poruchami chování a „vyrůstání v prostředí, které není o radosti, spokojenosti, o smysluplných a hezkých

20 Ondřej SLAČÁLEK, *Poučení z minulosti: návod k použití*, in: tamtéž, s. 84–110, zde s. 89–92.

21 Martin BUCHTÍK, *Různá vyprávění o jedné společnosti*, Praha 2023.

22 P. BARŠA, *Paměť*, s. 44.

23 Podcast *Vlákna*, epizoda „Podoby národního příběhu“, dostupné z <https://podcasters.spotify.com/pod/show/odoln-spolenost-pro/episodes/Podoby-nrodnho-pbhu-e2dpjlv> [náhled 23. 9. 2024].

podnětech“ (s. 47), lze namítnout, že takové podmínky neplatily v celé řadě minulých společenských formací, v nichž byly děti nahlíženy jako malí dospělí, a že kultivace vztahu rodič — dítě a kult dětství je dílem moderních společností. Mohou ale zároveň svádět k myšlenkám o „úpadku“ nejmladší generace, jejíž příslušníci bývají označováni třeba jako „sněhové vločky“. Z rozhovoru není patrné, zda se podle Laurenčíkové Šimáčkové jedná o nečasovou lidskou přirozenost, respektive její znovunalezení, či výsledek dějinného pohybu. Přesto se domnívám, že tento vývoj má být nazírán jako emancipační — pokud emancipací budeme spolu s Axelem Honnethem rozumět rozšiřování pole platnosti pojmů a rozšiřování spravedlivého a rovného přístupu k dosud různě znevýhodněným skupinám či jen „proudy změn“ (s. 56).

HISTORIZACE ODOLNOSTI A JEJÍ VÝHLEDY

Stávající pokusy historizovat odolnost směřovaly k chápání a zvládnutí rizik jakožto kategoriím historické analýzy a k vypořádávání se s přírodními katastrofami²⁴ či nemocemi — ať již jako hrozbami, nebo konkrétními událostmi.²⁵ Kategorie rizika a bezpečnosti nejsou v historickém myšlení nové — touto optikou lze pohlížet na námořnictví ve středověku, pojišťovnictví v raném novověku i zdravotní problematiku během průmyslové revoluce. Boom jejich výzkumu je však spojen se sociologickými pracemi z osmdesátých let 20. století a jmény jako Ulrich Beck, Niklas Luhmann či Anthony Giddens a směřoval k podchycení a případné eliminaci budoucích škodlivých událostí.

Jiné výzkumné projekty směřují k uvažování o bezprostředních a hmatatelných hrozbách společenského řádu, které znejišťují očekávání budoucnosti. Tento typ výzkumu, kterému odpovídá i výše uvedené rozpracování milníků moderních českých dějin, historizuje současnou diagnózu krizí a pochopení způsobů společenské změny. Namísto master narativů hledají postupné a otevřené změny a předpokládají, že se v nich prolínají různé časové a kulturní vrstvy, což představuje výzvu tradičním chronologickým a konceptuálním hranicím mezi moderní a předmoderní historií a oceňuje dlouhodobé transformace.

Podle Ameriga Carusa a Birgit Metzger jsou nejsilnějším argumentem ve prospěch využívání rizik, bezpečnosti a odolnosti v dějinách neteleologická vysvětlení, neboť zdůrazňují roli nepředvídatelnosti a mnohočetných cest k modernitě. Tím, že historický výzkum rizik, bezpečnosti a odolnosti zkoumá jak kulturní konstrukce, tak materiální projevy hrozeb, může pomoci pochopit rozmanitost sporných budoucností

24 Takto je chápána odolnost i v prostředí české historiografie, viz např. program workshopu „Pohromy a katastrofy v dějinách: utrpení, poučení a resilience. Možnosti výzkumu“ pořádaného Historickým ústavem Akademie věd, v. v. i., 15. května 2024: www.hiu.cas.cz/user_uploads/badatelum_i_verejnosti/udalosti/2024_5_15_workshop_pohromy_a_katastrofy/workshop_pohromy_a_katastrofy_program.pdf [náhled 23. 9. 2024].

25 Srov. např. Benjamin REILLY, *Disaster and Human History. Case Studies in Nature, Society and Catastrophe*, Jefferson, North Carolina 2009; či Bas J. P. VAN BAVEL — Daniel R. CURTIS — Jessica DIJKMAN a kol., *Disasters and History. The Vulnerability and Resilience of Past Societies*, Cambridge 2020.

v průběhu dějin. Zkoumat tedy lze nejen procesy a strategie odolnosti, ale i odolnostní dispozice a zdroje odolnosti.²⁶

Při hledání způsobů, jak uchopit odolnost v historické perspektivě, je třeba zohledňovat i možné konkurenční, či lépe řečeno „sousedící“ pojmy a koncepty. Jedním takovým je zranitelnost, kterou lze považovat za „předskokana“ odolnosti. Od sedmdesátých let minulého století bývala spojována se socioekonomickými podmínkami a politickým uplatňováním moci. Nicméně i její význam se v průběhu posledních dekád přesunul na ekosystémovou perspektivu, což může souviset s ustavováním a potvrzováním neoliberální hegemonie.²⁷ Do české historiografie tento pojem dosud významně ani reflektovaně nepronikl, uplatnění nachází zejména v sociologii či mediálním diskurzu o sociálních problémech. Nezdá se proto, že by tento pojem čekala historiografická kariéra. Z hlediska myšlení (o) odolnosti by bylo nutné oslabit jeho spojení s katastrofami a pohromami a pokusit se jej aplikovat například na vznik občanské společnosti a utváření svépomocných organizací a sociálních hnutí.

Druhým pojmem, který může — alespoň zdánlivě — souviset s odolností, je anti-fragilita. Opak je však pravdou. Nejenže se bývalý burzovní spekulant Taleb vůči odolnosti, alespoň vůči jejímu profanovanému použití jakožto pasivnímu přežívání náhod a nepředvídaných otrěsů, explicitně vymezuje. Již samotné pojetí antifragility jako schopnosti „těžit z nahodilosti“ jde proti snaze podpořit konsenzualistický charakter sociálních interakcí. Když schematicky vymezuje triádu stavů fragilní — odolný — antifragilní, ztotožňuje antifragilitu s láskou k chybám, ctnostmi namísto principy a silou místo velkorysosti či ústní tradicí namísto knih.²⁸ Domnívám se proto, že antifragilitu je možné vyznávat či nikoliv, ale její historické použití se nejvíce jeví jako produktivní, vždyť sám Taleb jako antifragilní označuje starověké Středomoří a moderní dobu naopak považuje za náchylnou k chybám a selhávání společenských systémů.

O tom, jak se s výše uvedenými nástrahami popasují historici, se budeme moci přesvědčit v následujících letech, kdy budou realizovány výzkumné projekty *Za hranice bezpečnosti: role konfliktu v posilování odolnosti (CoRE)*²⁹ a *Připravení na budoucnost: porozumění dlouhodobé odolnosti lidské kultury (RES-HUM)*,³⁰ oba podpořené z výzvy Špičkový výzkum v Operačním programu Jan Amos Komenský.

Domnívám se, že největší výzvou nebude ani riziko historické aktualizace a snaha servírovat staré, respektive zastaralé medikamenty (myšlenkové rámce i konkrétní řešení) na nové diagnózy (planetární problémy), jak jsme viděli na příkladu kolapsologického diskurzu. Bude jí jistá střídmost a uměřenost, vědomí toho, že historie

²⁶ Tři výše uvedené odstavce vycházejí ze studie A. CARUSO — B. METZGER, *More than Fashionable Concepts?*

²⁷ B. J. P. VAN BAVEL — D. R. CURTIS — J. DIJKMAN a kol., *Disasters and History*, s. 33nn.

²⁸ Nassim Nicholas TALEB, *Antifragilita. Jak těžit z nahodilosti, neurčitosti a chaosu*, Praha 2014, s. 12 a 28–33.

²⁹ Blíže viz www.ff.cuni.cz/2023/08/novy-cesky-projekt-core-ziska-podporu-temer-pulmiliardy-kc-vyzkum-ff-uk-uspel-v-ramci-vyzvy-spickovy-vyzkum-op-jak [náhled 23. 9. 2024].

³⁰ Blíže viz www.phil.muni.cz/aktuality/archeologove-predstavili-sve-vyzkumne-zamery-k-projektu-pripraveni-na-budoucnost [náhled 23. 9. 2024].

může sloužit jako inspirace, ale nenalezneme v ní zaručené návody k naší současnosti. A bude jí rovněž jistá ambicióznost, jež se nespokojí se stopováním kontinuit, a tedy ani se zaměřováním stability a odolnosti — a tedy potvrzováním teze Immanuela Wallersteina o tom, že společenské systémy tendují ke stabilitě a změny jsou pomalejší, než si myslíme.³¹

Řešení palčivých a strukturálních problémů, často s globálním přesahem, historický precedens ani mít nemusí.³² Produktivní role historického myšlení nemusí být nahlížena z perspektivy narace jako v případě respondentů výše, subversivně-konstruktivní potenciál historické analýzy může být využit obdobně jako v německém bestselleru *Wir konnten auch anders* z pera Annette Kehnel. Objevování zapomenutých praktik — ve vztahu k příkladům alternativních ekonomických praxí zaměřených na jiné hodnoty než hospodářský růst, jak poukázala Eva Fraňková (s. 123) — může být minimálně stejně přínosné jako snaha hledat takový (národní) příběh, který poskytne „opory a zdroje vlastní životní síly“.

Druhým kritickým bodem může být obava z „ušpinění se politikou“, kdy optika toho, jak „věci zlepšovat“, může snadno vést ke kritice služebnosti vědy a petrifikaci jak současné obraznosti, tak sociální praxe. Toto napětí odráží letošní polemika na stránkách deníků *Právo*, respektive webu *Novinky.cz* mezi Václavem Bělohradským a Alicí Koubovou.³³ Bělohradský v ní formuloval obavu, že se pod výzkumem odolnosti skrývá jen, budu parafrázovat, „normalizační slovník demokratického režimu úkolujícího humanitní vědy, jenž potlačuje zdravou nedůvěru v politický systém a státní instituce“. Glorifikace kritického rozumu by však neměla vést k tomu, že dostředivé síly budeme automaticky považovat za utlačovatelské. Tázání se po kolektivních i individuálních zdrojích odolnosti a zkoumání dynamiky jejich kultivace je však legitimní a není nutně přitakáním politickému režimu. Bude zajímavé sledovat, jak se s těmito výzvami vypořádají různorodé badatelské týmy a zda se společenská odolnost ukáže jako nosný rámec integrující nejen rozdílné disciplíny, ale i historické aktéry a subjekty. A zda a v jaké podobě potřebujeme pro přemýšlení o zvládnutelné budoucnosti minulost a dějiny, zda nejsou jen dalším projekčním plátnem štěpících společenských linií.

Jan Mareš

31 Immanuel WALLERSTEIN, *Utopistika. Historické rozhodování ve 21. století*, Praha 2023.

32 Zoltán Boldizsár SIMON, *Why the Anthropocene Has No History. Facing the Unprecedented*, *The Anthropocene Review* 4, 2017, č. 3, s. 239–245.

33 Václav BĚLOHRADSKÝ, *Věř systému, občane! Esej Václava Bělohradského*, dostupné z www.novinky.cz/clanek/komentare-ver-systemu-obcane-esej-vaclava-belohradskeho-4045-9062#dop_ab_variant=0&dop_source_zone_name=hpfeed.sznhp.box&utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu [náhled 23. 9. 2024]; Alice KOUBOVÁ, *Bezpečný prostor radikální nedůvěry. Polemika Alice Koubové s textem Václava Bělohradského*, dostupné z www.novinky.cz/clanek/komentare-bezpecny-prostor-radikalni-neduvery-polemika-alice-koubove-s-textem-vaclava-belohradskeho-40462228 [náhled 23. 9. 2024].